
ANA JOVANOVIĆ

UDK 316.72:78.067.26.091.4(497.113)
78:067.26.091.4(497.113)

ULOGA FESTIVALA EXIT U RAZVOJU IDENTITETA NOVOG SADA

Apstrakt: *Exit festival je višednevni muzički događaj koji privlači stotine hiljada posetilaca iz Srbije, s Balkana, ali i iz čitave Evrope i sveta. Ne samo da je tokom deset godina svog rada postao jedan od najboljih festivala Evrope već se može reći i da svojim delovanjem, kulturno-zabavnim sadržajem i podrškom humanitarnim organizacijama, doprinosi celokupnoj zajednici tokom čitave godine. Exit je u isto vreme i sredstvo kojim se dobar glas o Srbiji šalje u svet, a Novi Sad je zahvaljujući njemu postao sinonim za kvalitetnu muziku, happening, mladost i pozitivan stav prema životu. Kao institucija čiji rad u velikoj meri podržava domaća javnost, i kao događaj koji je integrisan u život grada i neodvojiv od Petrovaradinske tvrđave, Exit se prihvata kao relevantan činilac u poimanju identiteta Novog Sada, u smislu urbane celine s kulturno-istorijskim nasleđem, ali i identiteta ljudi koji žive u njemu. Rasvetljavajući dosadašnja dostignuća i propuste u saradnji Novog Sada i Exita, može se ukazati na to da ova organizacija ima pozitivan uticaj na kulturni i turistički život grada, ali se primećuje da je taj potencijal koji poseduje, u smislu saradnje s gradom, neiskorišćen.*

Ključne reči: *Novi Sad, Exit, muzički festival, identitet grada, Petrovaradinska tvrđava*

Key words: *Novi Sad, Exit, music festival, city identity, Petrovaradin fortress*

Novi Sad, grad na jugu Bačke, na obali Dunava i u podnožju Fruške gore, u čitavoj svojoj istoriji gradio je identitet centra kulture oblasti u kojoj se nalazi. Nekada na jugu Ugarske, danas glavni grad auto-

nomne pokrajine Vojvodina, predstavlja privredni, kulturni i obrazovni centar. Kao varoš u kojoj je objavljen prvi srpski časopis, gde kontinuirano deluje Matica srpska, iz koje su se razvili i mnogi izuzetno značajni muzeji (Muzej Vojvodine, Galerija Matice srpske...), u kojoj je otvoreno prvo nacionalno pozorište, Novi Sad predstavlja središte srpske kulture još iz vremena Austrijske carevine i Austrougarske monarhije. Očigledno da nije bez razloga već tada pretenciozno nazivan „srpskom Atinom“. U periodu od Drugog svetskog rata do kraja 80-ih godina XX veka, Novi Sad je zaslužno stekao ugled mirne ali urbane sredine bogate kulturnim i društvenim sadržajem; univerzitetski grad s tri pozorišta, nekolicinom bioskopskih sala i većim brojem muzeja i galerija, na mnogo načina je tokom vremena ispunjavao društvene i kulturne potrebe pojedinca. Identitet ove urbane celine stvarali su uglavnom cenjeni naučnici ili umetnici, javni spomenici, arhitektonski biseri, kulturne manifestacije. Prekinut „krizom devedesetih“, nekada napredni grad, kulturno i privredno razvijen, nije se u potpunosti oporavio ni do danas, ali mnoge institucije stvorene posle Drugog svetskog rata, kao i multikulturalno stanovništvo, čine regionalne, autohtone vrednosti koje još uvek daju doprinos gradu i predstavljaju njegov identitet.¹

Takođe, kulturni profil gradske celine čine novoosnovane institucije koje, poput *Exit festivala*, učestvuju u ponovnom stvaranju identiteta modernijeg Novog Sada, grada današnje generacije. Bez svake sumnje, *Exit festival* je tokom deset godina od svog osnivanja postao relevantna odrednica u poimanju kulturne raznolikosti Novog Sada i afirmacije odlika koje određuju njegov identitet. Ovaj tekst pisan je s namerom i ciljem da se kroz istorijat institucije *Exita*, isticanje njenih dostignuća i kritičku analizu, prikaže veza Festivala i Novog Sada, kao i učešće same institucije u preoblikovanju i izgradnji identiteta grada.

Posmatranje *Exit festivala* u kontekstu stvaranja identiteta Novog Sada opravdano je, pre svega, činjenicom da je ovo bezmalo najpoznatiji i najposećeniji zabavno–kulturni događaj u godini, ne samo u ovom

¹ Bojana Bursać, *Identifikovanje i kreiranje identiteta Beograda*, master rad odbranjen na Univerzitetu umetnosti, Beograd, 2006. (u rukopisu).

gradu već i u Vojvodini i Srbiji, pa i u jugoistočnoj Evropi. Festival je taj epitet stekao u kratkom periodu od nekoliko godina konsolidacije, koja je usledila nakon osnivanja, leta 2000. godine. Uzevši u obzir osnovnu ideju koja je inicirala osnivanje *Exita*, a koja je imala širu društvenu političku pozadinu, ova organizacija prešla je dug razvojni put – od tromesečnog aktivizma u službi davanja podrške demokratskoj opoziciji i podsticanja mladih da izađu na izbore, do četvorodnevno komercijalnog festivala sa svetski poznatim izvođačima.

Bukom do izlaza

Takozvani *nulti Exit* ili *Noise Summer Fest* je, pored svoje opštepoznate uloge u predpetooktobarskim opozicionim kampanjama, u svesti Novosađana zabeležen kao nezaboravni fenomen. Ovaj stodnevni hepening, zamišljen kao forma protesta protiv Slobodana Miloševića i vid predizborne promocije tadašnje opozicije, da bi izbegao represiju vladajućeg režima, svoje stvarne motive krio je iza slogana „Izađi na crtu!“, kojim su tog leta mladi širom Srbije bili podsticani da izađu na izbore. Generacija osamnaestogodišnjaka i ostale mladeži imala je suštinski utisak da joj se, možda po prvi put u životu, putem jedne manifestacije obraća društvo, ili bar onaj njegov razumniji deo; da za svoje sugrađane, koji su joj govorili s bine, nisu neupotrebljiva masa bez budućnosti, već da su u stanju da svojim glasom zaista doprinesu celokupnom boljitku. Pri tom, *Exit* je na tadašnje dve bine (na „Reci“ i u „Šumi“, tj. parku pored Filozofskog fakulteta, kasnijoj lokaciji *Exit* kampa), tokom čitavih sto vrelih dana i večeri, pružao raznovrstan multimedijalni program (sastavljen od koncerata, performansa, filmskih projekcija na otvorenom, dnevnih radionica i tribina) i razbijao učmalu i lenju atmosferu ravničarske žege. I sve to besplatno. Oduševljenje svih građana ovakvim trudom strastvenih aktivista (među kojima je bilo preko sto dvadeset studenata) da publici pruže informacije, mogućnost dijaloga, kvalitetnu zabavu i kulturnu edukaciju, intenzivirano je pobedom opozicije na izborima i utiskom da je promena na bolje, ipak, moguća; to ushićenje učinilo je da ime *Exita* postane sinonim mladalačke osvešćenosti, želje za slobodom mišljenja, učešća u svetskim kulturnim i političkim tekovinama, kao i zbaci-

vanja jarma ozloglašenog Miloševićevog režima. U isto vreme, u skladu s ustaljenom tezom da je stanovništvo u ovoj oblasti većinom demokratski nastrojeno, u javnosti se začelo opšte mišljenje da *Exit* nije nastao slučajno u ovom gradu. Novosađani su stvorili *Exit*, a *Exit* je okupio Novosađane; u toj atmosferi, *Exit* počinje da predstavlja Novi Sad, a Novi Sad počinje da predstavlja *Exit*. Posmatrajući danas rađanje tog fenomena, ipak treba pomenuti kome pripada zasluga za prvi korak. Naime, složena i slojevita organizacija, kakav je muzički festival, ne bi bila moguća bez uključivanja različitih političkih udruženja i nevladinih organizacija, kao i podrške koju su trojica inicijatora *Exita*, Bojan Bošković, Dušan Kovačević i Ivan Milivojević, dobili od Univerziteta u Novom Sadu, Studentske unije Fakulteta tehničkih nauka (čijim je posredstvom organizovan Festival 2000. i 2001. godine), a kasnije i pomoći grada i pokrajine Vojvodine.

*Afirmacija Exita
na Petrovaradinskoj tvrđavi*

Nakon završetka *nultog Exita* i ispunjavanja svrhe njegovog postojanja, tj. pada režima Slobodana Miloševića, pretpostavlja se da su organizatori želeli da iskoriste pažnju, elan i želju mladih za promenom koju su stodnevni događaji generisali tokom leta 2000. godine. Pažnja koja je bila usmerena ka *Exitu* podstakla je nastajanje ambiciozne ideje o prerastanju projekta u redovni komercijalni festival, ne više političkog, već zabavnog karaktera. Naredne godine, *Exit* je poprimio novo obličje – premešten je na Petrovaradinsku tvrđavu, ograničen na devet dana, a u repertoar svirki uvrštena su, pored najpoznatijih bendova iz Srbije, i zvučna imena izvođača iz inostranstva. Povećava se broj bina posvećenih različitim vrstama muzike, pozorištu ili filmu, granama umetnosti koje su bile zastupljene i na *nultom Exitu*. Rege, metal, elektro ili rok muzika raspoređene su na sedam pozornica; na nekim binama bili su zastupljeni isključivo izvođači iz Srbije ili regiona, dok su najveće zvezde nastupale na najbolje opremljenom *Main stageu* – *Finley Quaye, Banco de Gaia, Kosheen*. Prisustvo zabavnih i edukativnih sadržaja, svetski poznatih muzičara, kao i pozitivna atmosfera, privukli su preko 250.000 ljudi iz cele zemlje, ali i iz susednih, kojima su organizatori omogućili relativno pristupačan smeštaj

u *Exit* kampu.² U realizaciji celokupnog događaja učestvovalo je oko šest stotina ljudi različitih profesija – među njima je bilo najviše stručnjaka iz oblasti marketinga i menadžmenta, sociologije, psihologije i muzike.³ Prvi *Exit* bio je veliki izazov za organizatore; njihov uspeh u koordinisanju brojnih aspekata organizacije – na tehničkom, ugostiteljskom i marketinškom planu – učinio je da *Exit* postane jedna od najznačajnijih kulturnih manifestacija u zemlji i regionu.

U narednim godinama, *Exit* je nastavio da unapređuje mnoge aspekte dešavanja vezanih za Festival. Vreme trajanja festivalskog programa je 2003. godine svedeno na četiri dana, ali na račun kvantiteta izvođača; radilo se na angažovanju „velikih“ imena iz sveta muzike, na poboljšanju kvaliteta opreme zvuka, audio-vizuelnih animacija, raznovrsnosti tribina, radionica i drugih usluga. Tako, na trećem *Exitu*, u Novi Sad, pored ostalih, dolaze *Tricky*, *Moloko* i *Rollins Band*. Povećan je broj bina, koje su uglavnom orijentisane na stranu muziku, dok su pozorište i bioskop ukinuti. *Exit* je, čak, postao samoproklamovana država, *State of Exit*, koja je dobila svoj amblem i zastavu, a posetioci su kupovinom dosta skupe ulaznice (u obliku fiktivne lične karte) postajali njeni „građani“. O nastanku te države u državi mogli su da se informišu u programima koji su ličili na pasoše. Festival na svima omiljenoj lokaciji – Petrovaradinskoj tvrđavi, s kampom na novosadskoj obali Dunava – postaje svojevrsna kombinacija muzičkog festivala, kulturnog hepeninga i žurke na plaži.

Tokom godina broj bina se uvećavao, a menjala se i njihova muzička orijentacija, tako da *Exit '06*. ima čak dvadeset i dva „stejdža“: *Balkan Fusion stage*, kasnije samo *Fusion stage*, koji promovise prevashodno domaće izvođače i izvođače s prostora bivše Jugoslavije; *DJ Arena*, najveća bina posle *Main stagea* postaje *Dance Arena*; *World Music stage* – etno zvuci iz svih krajeva sveta; *Happynovisad stage* – elektronska mu-

² Golić, B. *Marketing aktivnosti manifestacije Exit u Novom Sadu*, diplomski rad odbranjen na Odeljenju za geografiju, turizam i hotelijerstvo Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, 2003.

³ Zakić, L. *Perspektive razvoja turizma za mlade u Novom Sadu – primer muzičkog festivala Exit*, Časopis Odeljenja za geografiju, turizam i hotelijerstvo Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, Turizam 10, 2006, str. 48–49.

zika, *Hip-hop stage*, *Future Shock stage* – neafirmisani bendovi tvrdog zvuka, *Metal stage*, *Café del Danube stage*, *Roots & Flowers stage*, *Latino stage*, *Reggae stage* i drugi (www.wikipedia.org). Pojavljuje se i veliki broj manjih bina, od kojih su neke nemuzičkog karaktera: *Agora stage*, *Stripanziva stage*, *Cinema stage*, *VIP stage*, *Elektrana* i *Crossroad stage*. Tokom deset godina postojanja *Exita*, nastupile su hiljade izvođača, a najveće zvezde muzičke scene su: *Roni Size*, *Disciplina Kitschme*, *Max Romeo*, *David Morales*, *Asian Dub Foundation*, *Stereo MC's*, *Goldfrapp*, *Massive Attack*, *Cypress Hill*, *Iggy and the Stooges*, *Underworld*, *Garbage*, *Franz Ferdinand*, *The Cult*, *Morrissey*, *Billy Idol*, *Pet Shop Boys*, *Ms. Lauryn Hill*, *Sex Pistols*, *The Prodigy*, *Manu Chao Radio Bemba Sound System*, *Fatboy Slim*, *The Cardigans* i drugi (www.exitfest.org).

Pojačana je i komercijalna promocija i propaganda koja se vršila putem mnogobrojnih sredstava – audio i vizuelnih oglašivača (štampanog ili snimljenog materijala), internet prezentacija i mnogih drugih. Broj sponzora koji svoje ime povezuju s imidžom Festivala, tokom vremena se umnožavao i menjao. Počevši od drugog *Exita* 2002. godine, Festival je stekao značajno prisustvo u svim medijima, uz pomoć velikog broja domaćih i stranih novinara; mnogobrojnim reportažama u štampi i velikom minutažom u televizijskim priložima i emisijama, praćen je kompletan događaj i na taj način stvaran primetan odjek u javnosti.⁴ 2004. godine, reporteri muzičke televizije *MTV* poslali su u Novi Sad da naprave dokumentarac o gradu, Tvrdavi i Festivalu. Takođe, u saradnji s *MTV*-om, *Exit* postaje svetski poznati promoter borbe protiv trgovine ljudima. Ta saradnja je, takođe, oličena u formiranju predstavnika ove kuće na *Exitu* – *MTV Free Your Mind stagea* 2005. godine, kao i u radu na drugim socijalnim pitanjima u narednim godinama. Iste godine, britanski *BBC Radio 1* uživo je prenosio nastupe s *Exita*.

Novinari inostrane štampe imali su samo reči hvale za gostoljubivost Novog Sada, a posebno je isticana lepota lokacije Festivala – arhitektura Petrovaradinske tvrđave i prijatna blizina reke u kojoj se ova atrak-

⁴ Golić, B. *Marketing aktivnosti manifestacije Exit u Novom Sadu*, diplomski rad odbranjen na Odeljenju za geografiju, turizam i hotelijerstvo Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, 2003.

tivna građevina ogleđa. Politička situacija, koja je dovela do rađanja manifestacije, samo je doprinela pozitivnoj oceni u inostranoj štampi, a slobodnjački duh mlade inteligencije *Exita* u britanskoj štampi je upoređivan sa sličnim karakterom festivala u engleskom Glastonberiju.⁵ Međutim, za razliku od tamošnje, naglašavana je i sa simpatijama prihvatana iskrena oduševljenost ovdašnje publike stranim izvođačima, od kojih su mnogi nastupili po prvi put u Srbiji posle desetogodišnje izolacije. Strancima se dopao manjak komercijalizacije događaja, uz povremene opaske o poluprofesionalnom pristupu detaljima, koji ukazuju na manjak novca (kao što su, na primer, neodgovarajući toaleti). Uprkos tome, hvaljeno je učesće veoma traženih muzičara svetskog glasa, kao i profesionalno obezbeđenje, tehnička oprema, uz ulaznicu koja je, prema merilima zapadnoevropskih festivala, bila neverovatno niska.

Dobar glas ubrzo je rezultirao povećanim brojem gostiju iz Evropske unije, u početku bližih zemalja, poput Mađarske i Grčke, a zatim i država zapadne i severne Evrope, pa i Amerike i Australije. U poslednjih nekoliko godina, broj posetilaca koji svake godine, tokom četiri festivalska dana, prođe kroz kapije Petrovaradinske tvrđave iznosi oko 150.000. Od tog broja oko trećina dolazi iz inostranstva; u drugoj polovini decenije primetan je porast popularnosti ovog festivala kod Britanaca, koji čine osam procenata stranih gostiju.⁶ Zahvaljujući povoljnim ocenama, *Exit festival* je visoko rangiran na listi evropskih muzičkih festivala. Tako je prošle godine britanski dnevni list *Guardian* uvrstio Srbiju i *Exit festival* među dvanaest svetskih atrakcija koje bi trebalo posetiti u 2008. godini. Na izboru *UK festivals Awards*, 2007. godine, publika iz celog sveta je od deset festivala izglasala *Exit* za najbolji.

S porastom popularnosti Festivala, prirodno je poboljšan celokupan imidž Srbije, ne samo zato što je povećan broj onih koji se na *Exitu* dobro provode već i zbog pozitivnog konteksta u kome se država spominje. Grad–domaćin Novi Sad, nerazdvojiv je od

⁵ *Guardian*, London, ponedeljak, 10. jul 2006.

⁶ Zakić, L. *Perspektive razvoja turizma za mlade u Novom Sadu – primer muzičkog festivala Exit*, Časopis Odeljenja za geografiju, turizam i hotelijerstvo Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, Turizam 10, 2006, str. 48–49.

festivalskih događaja i svakog leta ugošćava stotine hiljada mladih gostiju, koji ga u potpunosti identifikuju s Festivalom. Zbog povećanog festivalskog turizma i poimanja Novog Sada u kontekstu *Exita*, ovaj festival doprinosi već razvijenom i raznovrsnom kulturnom identitetu grada.

*Novi Sad kao bina
Exit festivala*

Petrovaradinska tvrđava na kojoj se od 2001. godine odvija *Exit festival*, predstavlja istorijski, arhitektonski, umetnički i turistički spomenik. Građena je od 1692. do 1780. godine na steni, koja je bila nastanjena još od praistorijskog doba; potom je tu bilo i prvo utvrđenje iz rimskog perioda, kao fortifikacija koja je trebalo da zaštiti grad na granici između Austrijske carevine i turske vojske, ali istorijski podaci govore da u tu svrhu nikada nije upotrebljena. Tvrđava predstavlja vizuelni ukras na sremskoj obali Dunava, po vrh gradića Petrovaradina, preko puta koga se u ravnici širi Novi Sad. Ona je, osim mesta održavanja *Exita* u poslednjih deset godina, ugodno šetalište oplemenjeno skulpturama Jovana Soldatovića i drugih cenjenih vajara. Na njoj su smeštene zgrade: Akademije umetnosti, Muzeja grada Novog Sada, Istorijskog arhiva, Konjičkog i Streličarskog kluba, hotela „Leopold“, kao i mnogobrojni ateljei novosadskih slikara, vajara i grafičara. Sveopšte oduševljenje Tvrđavom, kao poprištem festivalskih koncerata, može da se objasni činjenicom da su organizatori *Exita*, u želji da od Festivala načine opšteprihvaćeni, tradicionalni događaj koji određuje identitet Novog Sada, izabrali lokaciju koja je jedno od primarnih identifikacionih odredišta grada. U prilog tvrdnji da je Tvrđava idealno mesto za održavanje *Exita*, ide neobičan raspored i nivelacija njenih zidina i bedema koji obrazuju duboke šančeve. Dobra akustika i mogućnost da različiti nastupi budu sasvim blizu jedni drugih bez mešanja zvukova, omogućili su gusto raspoređivanje bina. Ipak, uprkos magičnom doživljaju oživljenih kamenih zidina savremenim zvucima i svetlosnim efektima, postoji sumnja u opravdanost organizovanja manifestacije sa stotinama hiljada posetilaca na zdanju starijima više vekova, za čiju je konzervaciju i održavanje (program održivog razvoja) potrebno uložiti mnogo više truda i sredstava nego što se to čini.

Razmišljajući o vezi *Exita* i Novog Sada, zapitaćemo se kako se Festival svetskog glasa našao u ovom mirnom, po nekima čak „usporenom“ gradu na Dunavu. Pored želje novosadskih studenata da organizuju politički obojeni *nulti Exit*, potrebni su bili i drugi faktori koji su usloveli razvijanje zamisli o *Exitu* kao redovnoj manifestaciji. Odgovor leži negde između nekoliko mogućih faktora – povoljnosti geografske lokacije grada na reci i u podnožju Fruške gore; specifičnog stanovništva čiji je mentalitet, ukus i pogled na svet uvek u nekoj meri težio evropskom; raznovrsnosti nacionalnosti, kultura i konfesija žitelja ovog grada; kao i na prvi pogled manje primetne, ali vrlo definisane i energične kreativne pobude mladih u Vojvodini. Stoga je *Exit* podjednako uticao na stvaranje njihovog, kao i identiteta Novog Sada.

Svake godine za vreme *Exita*, prve nedelje jula, postanu evidentne promene u životu grada i njegovoj ulozi u velikom događaju. Mada izvestan broj sugrađana negoduje zbog nametljive noćne buke, stanovnici su uvek spremni da izađu na ulicu i prošetaju centrom grada, ne bi li osetili uzbuđenje u vazduhu koje sobom donosi veliki broj pridošlica iz mnogih krajeva Evrope i sveta. Mnogi Novosađani su razvoj fenomena *Exita* pratili od samog njegovog nastanka i zbog toga se, kao stanovnici grada–domaćina, u određenoj meri sami identifikuju s ulogom domaćina tokom sezone Festivala. Neki od njih rado preuzimaju ulogu vodiča, stvaraju poznanstva s posetiocima i ponovo otkrivaju svoj grad u njihovom prisustvu. Veliki broj Novosađana je prisutan na Festivalu svake godine – to govori o činjenici da i oni sami doživljavaju *Exit* kao pojavu vezanu za njihov grad i, isto kao i gosti, učestvuju u njegovom dešavanju. *Exit* mnogim građanima pruža i šansu za zaradu – svake godine se u njegovoj organizaciji zapošljava stotine Novosađana na najrazličitijim poslovima. *Exit*, u tom smislu, može da se sagleda kao manifestacija u čijem kompletnom procesu realizacije, na neki način i u određenoj meri, učestvuje veliki broj žitelja Novog Sada.

Uprkos činjenici da je jasna namera organizatora da se od nekada politički indukovanog festivala napravi kulturni događaj depolitizovanog programa, važno je istaknuti njegov ne samo zabavljački karakter. *Exit* svake godine podstiče aktivizam nevladinih organizacija, s čijim radom posetioci mogu da se upoznaju,

zatim da se informišu o mnogim društvenim problemima ili pojavama, da postanu članovi ili aktivisti ovih grupa, kao i da doprinesu njihovom boljem i efikasnijem radu potpisivanjem peticija. Najveći broj ovih organizacija propagira ljudska prava, borbu protiv trgovine ljudima, očuvanje životne sredine, zaštitu životinja, volonterske kampove, informiše o mogućnostima zapošljavanja mladih, podstiče prevenciju polnih bolesti, narkomanije i drugo. *Exit* podstiče mlade ljude na obrazovanje i širenje kulture putem programa koji se plasiraju na štandovima nevladinih organizacija pod nazivom *Place to Move*. U političkom smislu, štandovi NVO-a su ranije bili više usmereni na propagiranje pomirenja Srbije sa zemljama u okruženju i prihvatanje odgovornosti za ratne zločine, dok se to interesovanje kasnije preusmerilo na uključivanje Srbije u Evropsku uniju i ukidanje viza za putovanja.

Iako organizacija *Exita* svoj radni kalendar koncipira oko četvorodnevnog julskog festivala, ono što je čini stalnim, relevantnim akterom u repertoaru gradskih dešavanja jeste organizovanje mnogobrojnih koncerata, kampanja, festivala ili akcija tokom čitave godine. Jedan od istaknutijih događaja u organizaciji *Exita* je filmski festival *Cinema City*. Ovaj festival je pokušaj da se publici, pored kvalitetnog repertoara filmova, velikog broja gostiju iz zemlje i inostranstva, i pristupačnih cena ulaznica za filmske projekcije, pruži mogućnost interaktivne zabave izmeštanjem bioskopskog platna i *DJ* bine na gradske ulice. *Exit* aktivno doprinosi poboljšanju života žitelja grada organizovanjem humanitarnih akcija, kao što je *Love festival*, koji je održan u februaru ove godine – tokom dva dana održano je mnoštvo svirki, a kompletan iznos novca od ulaznica poklonjen je novosadskom porodilištu. Takođe, *Exit* je organizacioni potpisnik mnogobrojnih i raznovrsnih kulturno-umetničkih sadržaja: izložbi, književnih večeri, tribina, plesnih performansa, edukativnih akcija, kao i mnogobrojnih koncerata i drugih medijskih proširenja.

Kada se već govori o *Exitu* kao o manifestaciji koja je podstakla mnoga značajna društvena, kulturna i politička pitanja u ovom regionu, a pri tom je pružila brojnim ljubiteljima muzike kvalitetnu zabavu promovišući Srbiju na najbolji način, trebalo bi se osvrnuti na neke neprijatnosti koje redovno prate sve ono

što je dobro i pozitivno na Festivalu. Imajući u vidu da pojedine organizacione smetnje u vreme održavanja Festivala, kao što su, na primer, gužve u saobraćaju ili velika količina zvučnih senzacija, menjaju način življenja stanovništva, nije poznato da postoji strategija ka pomirenju grupa građana oprečnih stavova prema *Exitu* (onih koji ga posećuju i onih koji ga još uvek doživljavaju kao smetnju).⁷ Mnogi domaći posetioци imaju zamerke pak na veoma visoke cene hrane i bezalkoholnih pića, čija ponuda iz godine u godinu postaje sve raznovrsnija, ali i sve skuplja.

Ono što stručnjaci za menadžment i razvoj turizma imaju da zamere organizatorima Festivala, može da se okarakteriše kao nedovoljna saradnja ove institucije s drugim kulturnim ustanovama u gradu i okolini. Na taj način, umesto da se velikom broju gostiju ponudi program mimo festivalskog, dolazi do nedovoljne iskorišćenosti raznovrsnih kulturnih potencijala grada. Gostujuća izložba Muzeja savremene umetnosti posvećena grafici pop-arta u Galeriji Matice srpske, priređena leta 2004. godine upravo da bi obogatila kulturnu ponudu grada tokom festivalskih dana, kao i prilagođavanje radnog vremena muzeja i galerija ritmovima festivalskih gostiju, nisu dobili odgovarajuću podršku iz struktura Festivala, niti su rezultirali povećanjem uobičajene posećenosti.⁸ Takođe, nema odgovora na ponudu ponavljanu svake godine da se u festivalski program uvrsti predstavljanje drugih umetničkih i kulturnih potencijala grada i da se, na taj način, ostvari daleko masivniji marketinški proboj u smislu upoznavanja s tradicijom i kulturom regiona i celokupne Srbije.⁹ Opravdanje za takvu zamisao nalazi se u činjenici da je komercijalni karakter Festivala realizovan u velikoj meri sredstvima iz budžeta grada Novog Sada i pokrajine Vojvodine. Rezultat toga je produbljivanje jaza između ostalih institucija kulturno-zabavnog karaktera, te pogrešan uti-

⁷ Autorka teksta pokušala je da na ove i neke druge konstatacije dobije komentar od čelnih ljudi *Exit*a, gospodina B. Boškovića i gospodina R. Božića, ali oni nisu pokazali interesovanje da svojim odgovorima upotpune ovaj tekst i predoče svoje viđenje Festivala čitaocima časopisa.

⁸ Jasna Tijardović-Popović, *Grafika pop-arta i nove figuracije iz zbirke Muzeja savremene umetnosti* [katalog], Muzej savremene umetnosti, Beograd, 2003.

⁹ Vesna Đukić-Dojčinović, *Kulturni turizam – menadžment i razvojne strategije*, Clio, 2005.

sak da one nisu zainteresovane za odgovarajuću saradnju s Festivalom i da time prošire turističku ponudu grada. Pored toga, turističke agencije iz Srbije još uvek nemaju u ponudi organizovane aranžmane posete Novom Sadu u vreme *Exita*; o turističkoj ponudi koja traje tokom celog leta¹⁰, a koja bi, uz korišćenje prirodnih potencijala Dunava i Fruške gore, sadržala obilaske kulturnih dobara u regionu, čak se i ne razmišlja. Ova činjenica govori u prilog proceni nedostatka strateškog razmišljanja: današnji posetioci Festivala iz različitih krajeva Evrope mogli bi da prerastu u dragocene promotere regiona i Srbije, a u budućnosti u lobiste koji bi mogli da pomognu opštem napretku.

O broju stranih turista postoje određene procene i one su veoma povoljne, ali nisu preduzete potrebne mere da se gosti zadrže i posle završetka Festivala; o broju domaćih turista koji dolaze na *Exit*, ne postoji evidencija.¹¹ Šira javnost se zainteresuje za Festival tek kada se dogodi neka nesreća, poput pada preko ograde na Petrovaradinskoj tvrđavi, pogibije stanara kampa usled lomljenja grane ili prekomerne količine droge.

Možemo s pravom reći da ovaj najveći muzički festival na Balkanu okuplja mlade ljude iz svih krajeva sveta, promovišući našu zemlju i kulturu. Jasno je da je *Exit* omogućio ovdašnjoj publici da uživo čuje neke od najboljih svetskih muzičara, rok i pop legendi, i to na svom tlu. Svake godine publika s nestrpljenjem iščekuje objavljivanje imena zvezda večeri na predstojećem Festivalu. Danas, kao i u bivšoj Jugoslaviji, gosti dolaze u Novi Sad zbog rok muzike. Međutim, treba imati na umu da se radi o posetiocima iz čitavog sveta. U tom smislu, *Exit* je promenio identitet grada i njegov doživljaj kod posetilaca, ali i kod samih žitelja. Pružio je gradu turistički potencijal koji je do sada tek fragmentarno iskorišćen. Stvaranje adekvatne strategije koja bi povezala Festival s gradskim turističkim potencijalima, ali uz pomoć saradnje s gradskom vla-

¹⁰ Olga Hadžić i dr, *Kulturni turizam*, Prirodno-matematički fakultet, Odeljenje za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad, 2005.

¹¹ Lolita Zakić, *Perspektive razvoja turizma za mlade u Novom Sadu – primer muzičkog festivala Exit*, Časopis Odeljenja za geografiju, turizam i hotelijerstvo Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, Turizam 10, 2006, str. 48–49.

šću i drugim kulturnim institucijama, mogao bi samom gradu da donese mnogo više. To, naravno, podrazumeva da Novosađani tokom trajanja Festivala moraju da se pomire s bukom, kao i da prihvate činjenicu da potrebu za čitanjem knjiga danju i spavanjem noću moraju da odlože za posle završetka *Exit*. Uprkos ovim odricanjima, oni shvataju da se u njihovom „komšiluku“ održava jedan od najboljih muzičkih festivala Evrope. Ili bar tako kažu.

